

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2019 / Vol. XXXVIII / 1 / 65-81
Pregledni naučni rad
Priljeno: 15. februara 2019. godine
UDK: 343.95/.97

ODUSTAJANJE OD KRIMINALA - pojam, faktori i teorijske osnove -*

Ljeposava Ilić*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Kriminološka teorija je dugo vremena bila orijentisana samo na izučavanje uzroka ili etiologije kriminalnog ponašanja. Poslednje dve decenije, pažnju naučne javnosti sve više zaokuplja interesovanje za proučavanje procesa odustajanja (udaljavanja) od kriminala. Iako istraživači do danas nisu postigli konsenzus u pogledu definisanja ovog procesa i jedinstvenog teorijskog okvira, u velikom broju studija je opisan kao proces trajnog zaustavljanja krivično kažnjivog ili delinkventnog ponašanja. Proces odustajanja od kriminala je važna komponenta kriminalne karijere prestupnika i ujedno najmanje istražen proces. U ovom radu, autor posebnu pažnju posvećuje osvetljavanju procesa odustajanja od kriminala, ukazujući na faktore koji mogu da iniciraju i održe ovaj proces. Analizom dostupne literature, autor podvlači da je proces odustajanja kompleksan i dugotrajan proces na koji utiču brojni faktori, među kojima se posebno ističu faktori starenja i sazrevanja, faktori koji proističu iz socijalnog konteksta i društvene uloge pojedinca, ali zahteva i promene na nivou ličnosti i identiteta.

KLJUČNE REČI: odustajanje od kriminala / faktor starenja i sazrevanja / strukturalni faktori / individualni faktori

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* E-mail: lelalela_bgd@yahoo.com

1. O POJMU ODUSTAJANJA OD KRIMINALA

Odustajanje od kriminala, odnosno proces okončanja perioda učešća u kriminalnom ponašanju je proces koji još uvek predstavlja enigm u modernoj kriminologiji (Farrall, & Calverley, 2006).

U najopštijem smislu, unutar kriminološkog konteksta, pojam odustajanja (eng. *desist* - znači odustati, udaljiti se, okončati)¹ se odnosi na dugoročni period apstinencije od kriminalnih aktivnosti (Maruna, 2001; Kazemian, 2007) ili drugog antisocijalnog ponašanja (Petrich, 2015).

Pojedini autori termin odustajanje od kriminala definišu kao trajno zaustavljanje krivično kažnjivog ili delinkventnog ponašanja. Odustajanje se posmatra kao proces (a ne kao događaj), po kojem se frekvencija devijantnog ponašanja usporava i pokazuje sve manju raznovrsnost (Weitekamp, & Kerner, 1994).

Leber i LeBlanc u nastojanjima da definišu ovaj proces, navode njegove komponente: smanjenje učestalosti izvršenja krivičnih dela (usporavanje), smanjenje raznolikosti (specijalizacija), smanjenje ozbiljnosti (de-eskalacija) i zadržavanje na određenom nivou u izvršenju dela, bez eskalacije do ozbiljnijeg dela (Loeber, & LeBlanc, 1990: 409).

Međutim, istraživači nisu postigli konsenzus oko definisanja ovog pojma. Različiti autori ukazali su na nedostatke dihotomne definicije *odustajanja*, dok drugi istraživači predlažu da bi umesto definisanja ovog procesa bilo korisnije pružiti precizniju sliku o ovom konceptu.

Iako je proces odustajanja od kriminala sve popularnija tema istraživanja poslednje dve decenije, znanja o ovoj temi i dalje su relativno ograničena i oskudna (Kazemian, 2009), a nedostatak definitivnog konsenzusa oko njegovog definisanja stvara probleme sa generalizacijom njegovih prediktora (Kazemian, 2007).

Pojedini autori navode da je, u cilju razumevanja ovog procesa, važno uočiti razliku između primarnog i sekundarnog odustajanja od kriminalnog ponašanja (Maruna, LeBel, Mitchell & Naples, 2004). Prvi se odnosi na period "pospanosti" ili kratak period apstinencije koji je prisutan kod svih prestupnika, u periodu dok planiraju izvršenje narednog dela i ponovnog vraćanja u kriminal, dok sekundarno odustajanje predstavlja preobražaj u ponašanju koji pretpostavlja da je već došlo do promena na nivou ličnosti i sopstvenom identitetu (Maruna, LeBel, Mitchell & Naples, 2004: 274). Stoga, kao što napominju Maruna i Feral, fokus istraživača ne treba da bude usmeren ka izučavanju kratkotrajnog zatišja bez kriminala (koja se nazivaju "primarni otpori" ili "primarna odustajanja od kriminala"), već se treba usmeriti ka dubljim analizama "sekundarnog otpora" - procesa kojim pojedinci često preuzimaju novu ulogu, ulogu ne-počinioaca ili "reformisane osobe". U mnogim pojedinačnim slučajevima, ova vrsta promene povezana je sa reorganizacijom od

¹ U ovom radu, autor koristi termin odustajanje od kriminala.

strane osobe koja je odustala od "onoga ko je bio" i postala "osoba koja sada želi da bude" (Maruna, & Farrall, 2004: 174–175).

Bez obzira na nepostojanje konsenzusa oko definisanja procesa odustajanja od kriminala, nesporna je činjenica da je u implicitnom fokusu mnogih kriminoloških teorija i praksi krivičnog rada, a ipak je ujedno i oblast koja je relativno dugo bila zanemarena u smislu empirijskih istraživanja. Međutim, poslednjih 10-15 godina su uveliko proširena teorijska znanja i empirijske potvrde o faktorima i razlozima zašto pojedini prestupnici ipak prestaju sa kriminalnim ponašanjem (Farrall, & Calverley, 2006).

Koncept odustajanja, odnosno razvoj interesovanja za istraživanje ovog segmenta kriminalne karijere prestupnika, ima duboke korene, ali se nije pojavio kao glavna i samostalna kriminološko-penološka i sociološko-psihološka tema, sve do pokreta devedesetih godina prošlog veka, u okvirima razvojne ili kriminologije životnog kursa (McNeill, 2006). Veliki doprinos u razvoju interesovanja za proučavanje procesa odustajanja dala je upravo razvojna kriminologija, koja je fundamentalno promenila način na koji istraživači i nauka posmatraju uzroke kriminalnog ponašanja (Gunnison, 2014). Ovaj pravac nije se zadovoljavao jednostavnim objašnjenjima kriminalnog ponašanja ili učešća u kriminalu jednim faktorom, već je pomerila granice ka drugim disciplinama - psihologiji, sociologiji i biologiji koje ispituju i druge faktore relevantne za kriminalno ponašanje (Loeber, & Le Blanc, 1990). Razvojni kriminolozi nastojali su da objasne na koji način mnogobrojni faktori rizika utiču na razvoj kriminalnih obrazaca ponašanja, naglašavajući da postoje različite dimenzije tj. faze kriminalnog ponašanja, kao što su npr. početak kriminalnog ponašanja, vršenje krivičnih dela-kriminalna karijera, i odustajanje od vršenja krivičnih dela (udaljavanje od kriminala) (Blumstein, Cohen, Roth, & Visher, 1986).

Na kraju, kriminalno ponašanje se ne može razumeti samo u kontekstu razumevanja njegove etiologije i početaka, već se moraju analizirati svi aspekti, i kriminalna karijera, pa i poslednja faza kao što je odustajanje od daljeg vršenja krivičnih dela. Štaviše, za razliku od mnogih kriminoloških teorija koje su prvenstveno ponudile objašnjenja za kriminalno ponašanje muškaraca (Cohen, 1955; Hirschi, 1969), doprinos razvojne kriminologije leži i u usmeravanju interesovanja ka izučavanju kriminalnog ponašanja kod oba pola (Patterson, & Yoerger, 1993).

Sa teorijskog stanovišta, razumevanje odustajanja od kriminala pretpostavlja postojanje teorije kriminala i kriminalnog "prestupnika". I proces odustajanja se ne može shvatati odvojeno od početaka kriminalnih aktivnosti i mogućeg nastavka tokom vremena. Bilo da obuhvata ili ne paradigmu kriminalne karijere (Blumstein, Cohen, Roth, & Visher, 1986), teorije o kriminalu treba da objasne početak, nastavak i odustajanje od kriminalnog ponašanja tokom životnog ciklusa pojedinca.

Tokom protekle decenije, kriminolozi su nastojali da bolje razumeju dinamiku procesa odustajanja i identifikuju one faktore koji ga podržavaju i održavaju (Laub, & Sampson, 2001).

Kumulacija istraživanja o procesu odustajanja doprinela je generalizaciji ideja o tome na koji način pomoći pojedincima da prekinu ciklus kriminalnih obrazaca ponašanja i uspešno se udalje od kriminala (McNeill, 2006).

Usmeravanje pažnje ka identifikaciji faktora koji mogu da doprinesu odustajanju od kriminalnog ponašanja je od izuzetne važnosti za uspešnost izvršenja zatvorske kazne i socijalnu reintegraciju bivših osuđenika. Svakako, poznavanje ovih faktora može da doprinese evaluaciji tretmanskih sadržaja potencirajući primenu onih programa i sadržaja institucionalnog i vaninstitucionalnog tretmana koji mogu da utiču na njihovo jačanje.

Iako su bračni par Glik (Glueck & Glueck) bili prvi kriminolozi koji su se još 1930. godine zainteresovali za izučavanje procesa odustajanja i faktora koji na njega utiču, rast interesovanja kriminologa za izučavanje ovog procesa počinje tek 1970-ih i 1980-ih godina prošlog veka (Farrall, & Calverley, 2006).

Rast interesa za ovu oblast u ovom trenutku, bio je delom rezultat talasa evaluiranih rezultata longitudinalnih istraživačkih projekata koji su započeti nekoliko godina ranije. U Velikoj Britaniji² i Severnoj Americi³ šezdesetih godina prošlog veka, počeo je niz programa longitudinalnih istraživanja čiji su ispitanici bila školska deca uzrasta od 8 do 15 godina. Kako su odrastali, tokom ranih 1970-ih godina, neki od njih su već bili izvršioци više krivičnih dela. Međutim, mnogi od ispitanika, koji su već bili započeli kriminalnu karijeru (što je bio tipičan obrazac očekivanog ponašanja), nakon izlaska iz perioda adolescencije, su u manjem obimu kršili zakonske norme ili su u potpunosti prestali sa kriminalnim ponašanjem. Rezultat navedenog istraživanja je da su mnogi istraživači, koji su očekivali proučavanje učešća u kriminalu tokom čitavog životnog ciklusa, morali da objasne zašto je došlo do prekida kriminalnog ponašanja (Farrall, & Calverley, 2006).

2. KLJUČNA KONCEPTUALNA PITANJA PROCESA ODUSTAJANJA OD KRIMINALA

Jedno od vrlo važnih pitanja u teorijskim i empirijskim raspravama procesa odustajanja jeste pitanje o faktorima koji predviđaju ovaj proces. Kao što Riter ističe, jedno pitanje je da li su prediktori odustajanja jedinstveni ili su suprotni od prediktora koji dovode do ponovnog vršenja krivičnih dela (Rutter, 1988: 3)?

Pregledom literature koja se bavila ovim pitanjem, čini se da je većina prediktora odustajanja zapravo suprotna/obrnuta faktorima rizika za recidiv (LeBlanc, & Loeber, 1993: 247).

² U pitanju je *Cambridge Study in Delinquent Development* koja je započeta 1960. godine.

³ U pitanju su studije: *National Survey of Youth and Youth in Transition Survey*, koja je započeta 1960. godine, i *National Youth Survey*, započeta sredinom 1970-ih.

Polazeći od rezultata studije⁴ Farrington razvija teoriju kriminala koja naglašava postojanje faktora koji utiču na antisocijalnu tendenciju i faktora koji utiču na kriminalno ponašanje. Faktori koji utiču na antisocijalnu tendenciju, a koji se razvijaju u ranom detinjstvu su impulsivnost, hiperaktivnost, traganje za sanzacijom, preuzimanje rizika i slaba sposobnost uzdržavanja od zadovoljenja potreba. Drugi faktori koji utiču na razvoj antisocijalni tendencija su slaba sposobnost manipulisanja apstraktnim konceptima, niska inteligencija, neuspeh u obrazovanju (slaba školska postignuća) i nizak nivo samopoštovanja. Faktori koji utiču na kriminalno ponašanje uključuju antisocijalne tendencije, ali i kratkoročne motivacione faktore izazvane trenutnom situacijom, životne okolnosti ili događaje, situacione mogućnosti, te korist i troškove od kriminala u odnosu na legitimno ponašanje. Prema ovoj teoriji, vršenje krivičnih dela nestaje i završava se smanjenjem antisocijalnih tendencija, koja mogu biti uzrokovana promenom društvenog uticaja od roditelja ka vršnjacima ili od vršnjaka prema supružnicima, kao i promenama u situacionim faktorima (Farrington, 1992).

Čini se da odgovor na Ruterovo pitanje - da li su prediktori odustajanja suprotni prediktorima recidiva leži u "asimetričnoj uzročnosti" (Uggen, & Piliavin, 1998). Proces odustajanja se ne pojavljuje samo kao *funkcija hronološkog doba pojedinca* (Loeber, & LeBlanc, 1990: 452). Jedan od razloga za to je što se proces odustajanja može dogoditi u bilo kom trenutku životnog veka pojedinca. Faktori uključeni u ovaj proces su različiti u različitom životnom dobu. To jest, faktori koji presudno utiču na odustajanje u periodu adolescencije, razlikuju se od faktora koji imaju najveći uticaj nakon tridesete godine starosti (Weitekamp, & Kerner, 1994). Takođe, moguće je i da su u istoj starosnoj dobi faktori odustajanja različiti, u zavisnosti od toga da li se radi o ranom ili kasnom početku kriminalnog ponašanja (Tremblay, 1994).

Kako primećuju istraživači, ipak nekoliko ozbiljnih konceptualnih pitanja ostaje bez adekvatnog odgovora. Na primer, može li se odustajanje dogoditi nakon izvršenog jednog krivičnog dela? Ako može, da li je proces odustajanja nakon jednog kriminalnog akta drugačiji od procesa odustajanja nakon više prestupa? Da li postoji proces "spontane remisije" i, može li se pojam precizno definisati (Laub, & Sampson, 2001)?

Pojedni autori definišu spontanu remisiju kao odustajanje koje se javlja bez ikakve spoljne intervencije (Stall, & Biernack, 1986), dok drugi autori preporučuju napuštanje pojma spontana remisija u istraživanjima o procesu odustajanja od kriminala, jer je ovaj pojam nejasan i teorijski neutemeljen (Weitekamp, & Kerner, 1994).

Kao nužno, nameće se i pitanje koliko dugo traje period potreban da se uspostavi proces odustajanja, odnosno, nakon koliko vremena od poslednjeg izvršenog

⁴ Studija o razvoju delinkvencije, čiji je cilj bio utvrđivanje faktora koji su uzroci kriminalnog ponašanja ili su u korelaciji sa kriminalnim ponašanjem. Detaljnije u: Farrington, D. P. (1992) 'Explaining the beginning, progress, and ending of antisocial behavior from birth to adulthood', in J. McCord (Ed.) *Advances in Criminological Theory: Facts, Frameworks, and Forecasts*, (Vol. 3. pp. 253-286). New Brunswick, NJ: Transaction

krivičnog dela možemo sa sigurnošću da kažemo da je pojedinac odustao od kriminalnog ponašanja? Istraživači navode da dvogodišnji prekid označava "privremeni prekid" i da je taj period dovoljno dug da razmotri "proces koji iniciraju i održavaju proces odustajanja" (Baskin, & Sommer, 1998: 143). Ali na koji način razlikovati pravi, istinski uspostavljen proces odustajanja od privremenog? U pokušaju da daju odgovor na ovo pitanje autori uvode pojam *suspenzija*-čime označavaju privremeni ili trajni prekid vršenja kriminalnih akata (Elliott, Huizinga, & Menard, 1989: 118). S druge strane, Farrington naglašava da treba biti daleko oprezniji, navodeći stav da "čak ni petogodišnji ili desetogodišnji period bez kriminala nije garancija da je prestupnik odustao od kriminalnog ponašanja" (Farrington, 1986: 201).

Da li činjenje manje ozbiljnih krivičnih dela treba razmatrati kao naznaku uspostavljanja procesa odustajanja? U tom kontekstu, ako dođe do odustajanja od vršenja dela, da li problemi u ponašanju ostaju prisutni ili se povećaju, i šta nam to govori o procesu odustajanja? U tom slučaju na mestu su stavovi pojedinih istraživača da odustajanje od kriminala može da dovede do drugih oblika neželjenih i devijantnih oblika ponašanja (Weitekamp, & Kerner, 1994: 448). I zaista, određeni broj prestupnika koji više ne vrše krivična dela, skloni su da ispolje različite oblike ponašanja koji se smatraju devijantnim ili funkcionalnim ekvivalentima kriminaliteta (npr. prekomerna upotreba alkohola i/ili droga, kockanje i sl.) (Gottfredson, & Hirschi, 1990).

Da li u slučaju ispoljavanja takvih oblika ponašanja možemo da kažemo da je pojedinac odustao od kriminalnog ponašanja? Posmatrano iz ugla pravosudnog sistema, odgovor je potvrđan, ali sa teorijskog aspekta nije moguće dati isti odgovor, jer se ispoljavaju ponašanja koja podrazumevaju neznatne promene u antisocijalnoj putanji (Petrich, 2015).

S druge strane, još jedna zamka koja se može reflektovati kod razmatranja procesa odustajanja jeste i nedostatak longitudinalnih studija odnosno dugoročnog praćenja ponašanja pojedinca u kasnijem životnom dobu - u tom slučaju, zaključak da je pojedinac odustao od kriminalnog ponašanja može da odražava odusustvo praćenja i posmatranja, u tom slučaju radi se o "lažnom" odustajanju.

Dužina praćenja ponašanja pojedinca je od ključne važnosti. U kriminološkim studijama periodi praćenja znatno variraju, u zavisnosti od vrste poremećaja ponašanja, ali većina autora se slaže da je period od šest meseci, pa godinu ili dve izuzetno kratak za bilo kakve ozbiljnije prognoze budućeg ponašanja.

Na kraju, podvlačimo da odustajanje od kriminala ne treba posmatrati kao diskretan događaj, već kao proces koji zahteva i društvenu tranziciju i transformaciju identiteta i svakako, ova tranzicija nije ireverzibilna (Sampson, & Laub, 2001).

Literatura koja se fokusira direktno na proces odustajanja ukazuje na to da postoji više putanja kojima se dolazi do ovog procesa. Neki od najvažnijih čini se da su vezani za konvencionalne faktore kao što su bračno stanje, stabilno zaposlenje, transformacija ličnog identiteta i proces starenja. Ovi prediktori i procesi odustajanja

izgleda da se ne razlikuje mnogo od karakteristika počinitelja ili tipa kriminalne aktivnosti (Sampson, & Laub, 2001).

3. FAKTORI I PROCESI KOJI UTIČU NA ODUSTAJANJE OD KRIMINALA

Pregledom literature i teorijskih objašnjenja zašto i na koji način pojedinci odustaju od kriminalnog ponašanja, uočavamo tri grupe faktora, a to su: proces starenja i sazrevanja (Petrich, 2015), socijalni/strukturalni faktori i aspekti, i individualni/kognitivni faktori (LeBel, Burnett, Maruna, & Bushway, 2008).

3.1. Starost i sazrevanje

Odnos između starosti i kriminala naziva se "najsnažnijim i najmanje razumljivim uzročnim odnosom u oblasti kriminologije" (Moffitt, 1993: 675). U pogledu uticaja starosne dobi na nivo kriminala, opšti obrazac ukazuje na visoke nivoe u dobi oko punoletstva, nakon čega sledi pad-oko 50% prestupnika prestaje sa kriminalnim ponašanjem u ranim dvadesetim godina, a čak 85% prestupnika u potpunosti prestaje sa prestupničkim ponašanjem do svoje 28 godine (Farrington, 1986; Sampson, & Laub, 2003).

Prevalencija kriminala se smanjuje sa godinama starosti, iako postoje naznake da je veća varijabilnost u raspodeli starosti u odnosu na tipove delikata nego što se najčešće veruje (Steffensmeier, Allan, Harer, & Streifel, 1989). Odustajanje od kriminala je deo prirodne istorije kriminalnog ponašanja. Drugo, incidencija kriminalnog ponašanja ne mora nužno da opada s godinama starosti počilaca, već se može i povećati sa godinama starosti za određene vrste kriminalnih aktivnosti i podgrupe počilaca (Blumstein, Cohen, Roth, & Visher, 1986; Farrington, 1986). Treće, postoji znatan kontinuitet u kriminalnim aktivnostima od detinjstva do adolescencije i u odraslom dobu, a ispoljavanje kriminalne aktivnosti u ranijem uzrastu u korelaciji je sa dužom kriminalnom karijerom. Svakako, uprkos obrascima kontinuiteta, postoji velika heterogenost u kriminalnom ponašanju tokom životnog veka pojedinaca jer "mnogi maloletni prestupnici ne postaju karijerni prestupnici" (Cline, 1980: 670).

Interesantnim se čini i podatak da različiti faktori utiču na proces odustajanja u ranom uzrastu (pre dvanaeste godine) i nešto starijem uzrastu (oko četrnaeste godine) (Loeber, Stouthamer-Loeber, Kammen, & Farrington, 1991). Grupa autora takođe navodi da su faktori uključivanja u kriminal povezani sa procesom odustajanja od kriminala, drugim rečima, da uključivanje i odustajanje od kriminala odražavaju negativne i pozitivne aspekte sličnog procesa (Loeber, Stouthamer-Loeber, Van Kammen, & Farrington, 1991: 81).

LeBlank i Leber (1998) su takođe pokazali da stope odustajanja variraju u zavisnosti od vrste kriminala, kao i vrste devijantnog ponašanja. Osim toga, starosna granica odustajanja je povezana sa starosnom granicom uključivanja i težinom krivičnog dela-kod izvršilaca najtežih krivičnih dela i odustajanje se javlja u kasnijim

godinama, dok se kod izvršilaca manje ozbiljnih dela odustajanje javlja u ranijim godinama (LeBlanc, & Loeber, 1990).

Svakako, mnogi istraživači tvrde da se učešće u kriminalu generalno smanjuje sa godinama starosti (Glueck, & Glueck, 1937, 1940, 1974; Gottfredson, & Hirschi, 1990).

Ipak, pojedini autor navode da ključan faktor ne čine godine starosti, već da je proces sazrevanja (koji se javlja sa starenjem) faktor koji utiče na kriminalitet. Tako se navode faktori kao što su "fizički, intelektualni i afektivni kapacitet i stabilnost, i dovoljan stepen integracije temperamenta, ličnosti i inteligencije" (Glueck, & Glueck, 1974: 170) za objašnjenje pojedinih varijacija u stopi kriminala obzirom na starosnu dob. U skorije vreme, i drugi autori detaljnije objašnjavaju šta obuhvata proces sazrevanja-izlažući pet glavnih domena rasta: psihosocijalno sazrevanje (umerenost, perspektiva, odgovornost); građansko / komunalno sazrevanje (pravo glasanja, volonterski rad, plaćanje poreza, ideja o generalno dobrom i uzornom građaninu); sazrevanje društvene uloge odraslih (kohabitacija, brak, zapošljavanje, deca); kognitivno / identitetsko sazrevanje (otvorenost za promene, promene u stavovima o sebi, promene u stavovima prema devijantnosti); i neurokognitivno sazrevanje (promene u moždanoj strukturi, poboljšanje kognitivnih funkcija) (Rocque, 2015).

3.2. Socijalni/strukturalni faktori

U jednoj od najuticajnijih teorija kriminala, Hirši navodi da pojedinci sa slabim ili lošim socijalnim vezama imaju veću verovatnoću za kriminalno ponašanje (Hirschi, 1969).

Zaista, veliki broj kasnijih kriminoloških istraživanja, navode da faktori rizika za kriminalno i antisocijalno ponašanje kod maloletnika uključuju nizak roditeljski nadzor, oštru i/ili pogrešnu disciplinu, slabu privrženost roditeljima, delinkventne vršnjake i neadekvatnu uključenost u školske i obrazovne aktivnosti (Farrington, & Velsh, 2008; Havkins, Catalano & Miller, 1992), dok se kod odraslih navode slabe socijalne veze i društvena isključenost, pripadnost prokriminalnim grupama, nezaposlenost, neadekvatni porodični/bračni odnosi, zloupotreba droga/alkohola.

Istraživači smatraju da društvene veze i neformalni oblici društvene kontrole ne samo da mogu da objasne puteve koji vode ka kriminalu, već i puteve koji vode do procesa odustajanja od kriminala (Sampson, & Laub, 1993). U prilog značaju socijalnih varijabli na proces odustajanja idu i rezultati istraživanja da uspostavljanje jakih društvenih veza i odnosa poput braka, zapošljavanja ili roditeljstva promovišu udaljšavanje od kriminalnih aktivnosti (Sampson, & Laub, 1993; Farrington & West, 1995; Laub, Nagin, & Sampson, 1998; Capaldi, Kerr, Eddy, & Tiberio, 2016). Stabilni bračni odnosi, takođe, mogu da doprinesu odustajanju od kriminalnog ponašanja (Sampson & Laub, 1993), ali i da utiču na smanjenje upotrebe alkohola i droga (Farrington, & West, 1995).

Stvaranje jakih i podržavajućih intimnih odnosa sa drugima, kao i jačanje porodičnih odnosa i veza je snažan faktor koji može da pomogne u suzbijanju kriminala i jačanju otpornosti na kriminal (Laub, Nagin, & Sampson, 1998).

Međutim, ovo je tačno samo kada supružnik nije uključen u kriminal (Maruna, 2010). Smatra se da dobri porodični/bračni odnosi štite od recidivizma iz više razloga. Prvo, oni mogu smanjiti količinu vremena koje pojedinac provodi sa antisocijalnim grupama (poznati faktor rizika za kriminalno ponašanje) (Warr, 2002). Konačno, porodične i intimne vezanosti mogu dati životu pozitivan pravac i novi smisao života (Maruna, LeBel, & Lainer, 2003). Uspešno stvaranje socijalnih veza na konvencionalan način sa drugima u liniji legitimne aktivnosti, nesporno je najvažniji faktor koji kod muškaraca dovodi do izmena u ponašanju ili odustajanja od kriminalnog ponašanja (Shover, 1996).

Sampson i Laub razvili su teoriju o neformalnoj društvenoj kontroli koja objašnjava uticaj starosne dobi na kriminalno ponašanje i devijacije tokom životnog kursa. Najznačajniji doprinos za razumevanje procesa odustajanja jeste ideja da se istaknuti životni događaji i društvene veze u odrasloj dobi mogu suprotstaviti, barem do neke mere, trajektorijama koje su postavljene u ranom detinjstvu. Društvene veze ne samo da mogu da objasne puteve koji vode ka kriminalu, već i puteve koji vode van kriminala. Drugim rečima, putevi za krivično delo su modifikovani od strane ključnih institucija društvene kontrole u tranziciji ka odrasloj dobi (Sampson, & Laub, 1993).

Neformalni oblici društvene kontrole (brak, porodica, radna angažovanost, vojna služba i sl.) posreduju u socijalnim i strukturalnim faktorima rizika kod pojedinca i mogu da dovedu do razvoja procesa odustajanja. Neformalni oblici društvene kontrole stvaraju "nove situacije koje: 1) predstavljaju prekretnicu iz prošlosti u sadašnjost; 2) obezbeđuju ne samo nadzor i monitoring, već i mogućnost za socijalnu podršku i razvoj; 3) mogu dovesti do promena u obrascima ponašanja i rutinskim aktivnostima; 4) pružaju priliku i podršku za transformaciju identiteta" (Sampson, & Laub, 1993: 149; Sampson, & Laub, 2005). Stabilnost posla i bračna veza u odrasloj dobi u značajnoj je vezi s promenama u kriminalnim obrascima ponašanja. Društvena kontrola i životne prekretnice ključne su za razumevanje procesa promena ponašanja u odrasloj dobi (Sampson, & Laub, 1993).

Pripadnost društvenoj grupi, podrška, osećanje pripadnosti društvenoj grupi i povezanosti sa drugima u socijalnom kontekstu, odnosno, socijalni kapital - se navodi kao snažan faktor koji podstiče i održava proces udaljavanja od kriminala (Farrall, 2004).

3.3. Individualni (kognitivni) faktori

Maruna (Maruna, 2001) je jedan od autora koji se fokusira na analizu ličnih-subjektivnih orijentacija u pokušaju da razume način uspostavljanja procesa odustajanja. Pomenuti autor smatra da se sazrevanje dešava nezavisno od godina starosti, i ono dovodi do subjektivnih promena koje su od suštinskog značaja za razvoj i održavanje procesa odustajanja. Pojedinici koji pokazuju da je kod njih došlo do ovog procesa zabeležene su promene u ličnosti i self-konceptu. Fraze poput "nove osobe" ili "novi pogled na život" su fraze koje su koristili oni koji su odustali od kriminala kako bi objasnili kako je došlo do ovog procesa. Bivši prestupnici takođe

su izjavljivali da su više usredsređeni i motivisani, da osećaju veću kontrolu nad svojom sudbinom, kao i da su preuzeli odgovornost za oblikovanje svoje budućnosti (Maruna, 2001).

U korak sa idejom o "redizajniranju ili re-evaluaciji" sopstvenog identiteta koja je objašnjena teorijom kognitivne transformacije (Giordano, Cernkovich, & Maruna, 2001; Shover, 1983), jedan od najkonzistentnijih nalaza u subjektivno fokusiranoj grani istraživanja procesa odustajanja je da su prestupnici koji su se udaljili od kriminala-u poređenju sa upornim prestupnicima, uspeali da stvore svoj novi identitet koji je u osnovi nespojiv sa kontinuiranim kriminalnim aktivnostima (Hundleby, Gfeller, & Racine, 2007; King, 2013; Maruna, 2001; Meisenhelder, 1977; Paternoster, & Bushway, 2009; Rocque, Posick, & Paternoster, 2016; Shover, 1983).

Pristup koji obećava bolje razumevanje ovog procesa je fokusiranje na pojedince kao agente sopstvenih promena, te da proces odustajanja obično pokreće "dezorijentisana epizoda" ili "pokretački događaj" (Laub, Nagin, & Sampson, 1998) koji može, ali ne i nužno, da dovede do promena ili preokreta u ponašanju.

Međutim, vremenom, "dezorijentisana epizoda" (Laub, Nagin, & Sampson, 1998) i šok ili odlaganje odustajanja (Cusson, & Pinsonneault, 1986) će da proizvede rastuće nezadovoljstvo postojećim identitetom-identitom kriminalca. Sa rastućim nezadovoljstvom, prestupnici će na kraju projektovati novo, moguće "ja" u budućnost, koje može biti i "pozitivno ja", i ujedno i "plašljivo ja". Prema teoriji identiteta procesa odustajanja (Paternoster, & Bushway, 2009) zamišljanje mogućeg sopstva, bilo pozitivnog i/ili uplašenog, ima najmanje dve funkcije. Prva od njih je da kada osoba zamišlja svoj novi pozitivni identitet, novo *ja*, njegov samopouzdanje se povećava i kao rezultat toga, nada i optimizam u pogledu budućnosti se takođe povećava (Paternoster, & Bushway, 2009: 1114). Drugo, zamišljanje novog, budućeg identiteta može da pruži i putanju za pravilno postupanje (Markus, & Nurius, 1986).

Sumirajući polazišta prethodno navedene teorije, može se izvesti zaključak da je moguća ravnoteža između onoga čemu se pojedinac nada i onoga čega se plaši-zapravo efikasna u postizanju krajnjeg cilja. Motivacija da se pojedinac udalji od onoga što je bio, u jednu ruku i plaši, ali i podstiče i usmerava motivaciju za kretanjem ka novom, željenom identitetu (Paternoster, & Bushway, 2009: 1119).

Brojni istraživaču se slažu da je proces odustajanja od kriminala složen i dugotrajan proces na koji utiču brojni faktori, različiti po svojoj prirodi, ali i da su promene na nivou ličnosti i identiteta, preduslov za ovaj proces. Postojanje cilja u životu, prepoznavanje posledica kriminala, takođe su identifikovani kao važni faktori promena (Graham, & Bowling, 1995).

Neki od teoretičara procesa odustajanja od kriminala fokusiranih na promene na nivou identiteta-promene na ovom nivou posmatraju kao rezultat racionalnog izbora-vaganja između sopstvene prošlosti i očekivane koristi i rizika od kriminala (Paternoster, & Bushway, 2009; Shover, 1983).

Baskin i Somers opisuju trostepeni proces odustajanja. Prva faza je "formiranje posvećenosti promeni" (Baskin, & Sommers, 1998: 133). Ovu fazu često pokreće šok

ili kriza. Ovi katalizatori promena mogu uključivati "društveno neujednačena iskustva" ili jednostavno mogu da odražavaju "odloženo odvracanje". Druga faza se naziva fazom prekida. Ova faza zahteva javnu objavu da će prestupiti prestati, i zahteva dve objektivne promene, npr. nove društvene mreže i subjektivne promene - npr. novi društveni identitet (Shover, 1996). Tako recimo žene usvajaju "strategiju socijalnog izbegavanja" u procesu odustajanja, odnosno, separaciju od lica, mesta i događaja koji podržavaju kontinuirani kriminal ili upotrebu nedozvoljenih supstanci. I na kraju, treća faza je održavanje odluke o odustajanju od daljeg vršenja krivičnih dela. Ključna komponenta u trećoj fazi je izgradnja i održavanje "mreže primarnih odnosa koji prihvataju i podržavaju novi, nedevijantni identitet". Dakle, potrebno je razviti nove socijalne uloge i reformisati identitet. Na kraju, možemo da zaključimo da je odustajanje ishod kompleksnog, interakcionog recipročnog procesa (Baskin, & Sommers, 1998).

Osetiti potrebu za konstrukcijom novog identiteta i razvoj novog (Shover, 1983: 210; Meisenhelder, 1982; Maruna, 1997, 2000; Burnett, 1992), kao i osećanje sramote zbog ponašanja u prošlosti (Leibrich, 1993: 204) su procesi koji prethode uspostavljanju procesa odustajanja od kriminala.

Vard (2002) takođe ističe da..."nije dovoljno da se jednostavno zamisli nova koncepcija sopstva/novog identiteta (budućeg *ja*), već je potrebno naučiti nove veštine, identifikovati i povezati primarne potrebe i ciljeve, identifikovati mogućnosti, tražiti i prihvatiti socijalnu podršku i prevesti te promene u akcije koje odražavaju novi identitet"... (Ward, 2002: 523-524).

Drugim rečima, oni koji su odustali od kriminala nisu samo re-identifikovali primarna dobra i ciljeve koju vrednuju, već su pronašli i prosocijalne sekundarne izvore kroz koje se oni mogu postići. Kombinacija ova dva elementa omogućila je doslednost novog narativa dobra, uprkos njihovim prethodnim nedelima-odnosno prethodnom ponašanju (Petrich, 2015).

Svakako, proces odustajanja od kriminala nije jednostavan postupak, a važnu ulogu ima i lična motivacija pojedinca za promenom.

Zaista, brojni autori navode da je motivacija pojedinca da izbegne dalje učestvovanje u kriminalnim aktivnostima jedan od ključnih faktora za trajno odustajanje od kriminala (Shover, 1983; Shover, & Thompson, 1992; Moffitt, 1993; Sommers, Baskin, & Fagan, 1994).

Feral navodi da prestupnici koji su izjavljivali da žele da prestanu sa vršenjem krivičnih dela i koji su smatrali da su i sposobni da prestanu - su u većem procentu i odustajali od kriminalnog ponašanja, u poređenju sa prestupnicima koji su izjavljivali da nisu baš sigurni da li žele da se odreknu kriminalnog ponašanja (Farrall, 2002: 99-115).

Slične stavove nalazimo i kod drugih istraživača, koji navode su da bivši prestupnici doživeli period re-evaluacije sopstvenog ponašanja i života, pre nego što su doneli odluku da konačno promene svoje ponašanje (Shover, 1983: 213; Cromwell, Olson, & Avary, 1991: 83).

U perspektivi koja je pod jakim uticajem modela racionalnog izbora, navodi se i da se "verovatnoća odustajanja od kriminala povećava, koliko se povećavaju i očekivanja za sticanjem prijatelja, novca, lične autonomije i osećanja sreće, van kriminala" (Shover & Thompson, 1992: 97).

ZAKLJUČNA DISKUSIJA

Sumirajući prethodno navedeno, možemo da zaključimo da proces odustajanja od kriminala proističe iz brojnih, složenih procesa - razvojnih, psiholoških i socioloških. Dodatno, kontekst u kojem se pojavljuje (ili se ne pojavljuje) je vrlo važan za razumevanje određenih faza procesa odustajanja.

Jedinstven teorijski okvir ovog procesa, do sada nije ustanovljen. U pogledu faktora koji ga pospešuju, veliku ulogu ima socijalni kontekst i društvena uloga pojedinca, porodični faktor, proces starenja i faze starenja (posebno faza prelaska iz adolescencije u fazu odraslih; zrelog doba u fazu starosti i sl.), i promene na nivou ličnosti i identiteta (Petrich, 2015).

Rezultati istraživanja ukazuju na pozitivan uticaj koji imaju jake i stabilne društvene i socijalne veze na proces odustajanja od kriminala. Stabilno radno mesto i stabilna bračna veza u odraslom dobu u značajnoj je vezi s promenama u kriminalnim obrascima ponašanja (Laub & Sampson, 1993). U jednoj od studija o odustajanju od kriminala, navodi se da su promene u kriminalnom ponašanju vezane za starost i proces sazrevanja, te da je proces sazrevanja posebno uticajan na kalkulacije koje su presudne za donošenje odluka. Dve klase nepredviđenih situacija značajno utiču na kriminalne karijere, a to su: razvoj konvencionalnih socijalnih obveznica, aktivnosti i nagrade; i ojačana odlučnost - odlučnost da se napustiti kriminal (Shover, 1996: 124). Prvi može biti rezultat postojanja adekvatnih bračnih odnosa, religiozno iskustvo i zadovoljavajući posao. Uspešno stvaranje socijalnih veza na konvencionalan način sa drugima u liniji legitimne aktivnosti nesporno je najvažniji faktor koji kod muškaraca dovodi do izmena u ponašanju ili udaljavanja od kriminala (Shover, 1996). Međutim, odustajanje od kriminala nije trenutni događaj, već proces, koji zahteva mnogo više od pozitivnih socijalnih uticaja i odnosa. Najvažnije su promene na nivou ličnosti i identiteta, odnosno, one zahtevaju "redefinisavanje" prethodnog identiteta, i formiranje, novog pozitivno orijentisanog identiteta. Postojanje cilja u životu, prepoznavanje posledica kriminala, takođe su identifikovani kao važni faktori promena (Graham, & Bowling, 1995). Promene u društveno strukturiranim ulogama, psihološko blagostanje, psihološko sazrevanje i biološki faktori, pružaju razumne i podsticajne okvire za odustajanje od kriminala sa procesom starenja. Pojedini autori zaključuju da su "biološki i psihološki faktori igrāju ključnu ulogu u odustajanju od kriminalnog ponašanja" (Gove, 1985: 136), ali i da socijalni kontekst i društveni odnosi mogu da podrže promene u ponašanju.

Rezultati brojnih empirijskih istraživanja, ukazuju da, muškarci koji su se udaljili od kriminala su bili "aktivni učesnici" u tom procesu odsustajanja, ali ono što ostaje pred budućim istraživačima jeste da objasne - *uhvate* promene koje utiču na

donošenje pozitivnih odluka, promene u percepciji rizika i nagrada od kriminala, i fluktuacije u značenju "činjenja zločina" nasuprot "pravog prosocijalnog ponašanja".

Odgovornost za uspešnost procesa odustajanja leži podjednako, kako na bivšim prestupnicima i nosiocima tretmanskih sadržaja u zatvorskoj zajednici, tako i na društvenoj zajednici. Posmatrano kroz ovu prizmu odgovornosti, vrste aktivnosti koje mogu da pospeše ovaj proces moraju da se odnose na (re)konekciju pojedinaca u društvenim krugovima, poboljšanje ili izgradnju međuljudskih veza, kako bi se ostvarile podjednake mogućnosti za društveno učešće u socijalnim aktivnostima. S toga, praksa postupanja sa bivšim prestupnicima treba da bude ne samo manje usmerena ka strogoj kontroli ponašanja i manje individualistička, već više orijentisana ka promovisanju promena i ulaganju u društvene mreže koje su zasnovane na međusobnoj podršci i reciprocitetu.

Mnogobrojni postupci u radu sa prestupnicima usmereni su ka rizicima, zapostavljajući vrlo često, postupke koji su usmereni ka jačanju pozitivnih kapaciteta i potencijala pojedinačnog prestupnika (Maruna, 2010).

Usmeravanje celokupne pažnje i tretmana (u zatvorskim uslovima) ka identifikaciji i ciljanju faktora rizika za recidiv, može da bude kontraproduktivno i demotivisuće za pojedinačnog prestupnika (Attrill, & Liell, 2007).

Orijentacija na pozitivne osobine, kapacitete koje treba jačati, kao i razvijanje lične snage za prevazilaženje prepreka koje stoje na putu modifikovanja ponašanja iz prokriminalnog u prosocijalno, uz ne preneglašavanje rizika, je možda jedan od najboljih pristupa koji mogu da pomognu u iniciranju i održavanju nekriminalnog ponašanja.

REFERENCE

- (1) Attrill, G. & Liell, G. (2007) Offenders views on risk assessment. In: N. Padfield (Ed.) *Who to release? Parole, fairness and criminal justice*, (pp. 191-201). Cullompton, UK: Willan.
- (2) Baskin, D. R., & Sommers, B. I. (1998) *Casualties of Community Disorder: Women's Careers in Violent Crime*. Boulder, Colo: Westview Press
- (3) Blumstein, A., Cohen, J., Roth, J. A., & Visher, C. A. (1986) *Criminal careers and career criminals*. Washington, D. C. National Academy Press.
- (4) Capaldi, D. M., Kerr, D. C. R., Eddy, M., & Tiberio, S. (2016) Understanding Persistence and Desistance in Crime and Risk Behaviors in adulthood: Implication for Theory and Prevention. *Prevention Science*, 17 (7): 785-793
- (5) Cromwell, P. F., Olson, J. N., & Avary, D. W. (1991) *Breaking and Entering*, Sage: London.
- (6) Cline, H. F. (1980) "Criminal Behavior over the Life Span." In: *Constancy and Change in Human Development*, Orville G. Brim, Jr., & Jerome Kagan. (Eds.) Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- (7) Elliott, D. S., Huizinga, D., & Menard, S. (1989) *Multiple Problem Youth: Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems*. New York: Springer.
- (8) Farrall, S. & Calverley, A. (2006) *Understanding desistance from crime: Theoretical directions in resettlement and rehabilitation*. New York: McGraw-Hill

- (9) Farrington, D. P., & West, D. J. (1995) Effects of marriage, separation, and children on offending by adult males. In Z. Vlau & J. Hagan (Eds.), *Current perspectives on aging and the life cycle*, Vol. 4, pp. 249–281. Greenwich, CT: JAI Press.
- (10) Farrington, D. P. (1992) 'Explaining the beginning, progress, and ending of antisocial behavior from birth to adulthood', in J. McCord (Ed.) *Advances in Criminological Theory: Facts, Frameworks, and Forecasts*, Vol. 3. pp. 253-286. New Brunswick, NJ: Transaction
- (11) Farrington, D. P. (2007) Advancing knowledge about Desistance. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 23, pp. 125-134.
- (12) Farrington, D. P. & Welsh, B. (2008) *Saving children from a life of crime: Early risk factors and effective interventions*. New York: Oxford University Press.
- (13) Farrall, S. (2004) Social Capital and Offender Reintegration: Making Probation Desistance Focussed. In S. Maruna & R. Immarigeon (Eds.) *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration*, Cullompton: Willan Publishing.
- (14) Giordano, P.C., Cernkovich, S. A. & Rudolph, J. L. (2002) 'Gender, crime and desistance: toward a theory of cognitive transformation', *American Journal of Sociology*, Vol. 107, pp. 990–1064.
- (15) Glueck, S., & Glueck, E. (1937) *Later criminal careers*. New York: The Commonwealth Fund.
- (16) Glueck, S., & Glueck, E. (1940) *Juvenile delinquents grown up*. New York: The Commonwealth Fund.
- (17) Glueck, S., & Glueck, E. (1974) *Of delinquency and crime: A panorama of years of search and research*. Springfield: Charles C. Thomas.
- (18) Gove, W. (1985) 'The effect of age and gender on deviant behavior: A biopsychosocial perspective', in Rossi, A. S. (ed.) *Gender and the life course*, pp. 115–144, Aldine: New York.
- (19) Graham, J. & Bowling, B. (1995) *Young People and Crime*, HMSO, London
- (20) Gunnison, E. (2014) Desistance from Criminal Offending: Exploring Gender Similarities and Differences. *Criminology, Criminal Justice, Law & Society*, 15(3): 75-95
- (21) Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990) *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- (22) Graham, J. & Bowling, B. (1995) *Young People and Crime*, HMSO, London.
- (23) Hawkins, J., Catalano, R., & Miller, J. (1992) Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1): 64-105.
- (24) Hirschi, T. (1969) *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press
- (25) Hundleby, J., Gfellner, B., & Racine, D. (2007) Desistance and identity change among Aboriginal females. Identity: *An International Journal of Theory and Research*, 7(3): 225-253.
- (26) Kazemian, L. (2007) Desistance from crime: Theoretical, empirical, methodological, and policy considerations. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 23, pp. 5-27.
- (27) King, S. (2013) Early desistance narratives: A qualitative analysis of probationers' transitions towards desistance. *Punishment & Society*, 15(2): 147-165.
- (28) Kazemian, L. (2009) *Desistance*. Oxford Bibliography. Available on: <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0056.xml>
- (29) <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195396607/obo-9780195396607-0056.xml>
- (30) Loeber, R., & Le Blanc, M. (1990) Toward a developmental criminology. In: M. Tonry & N. Morris (Eds.), *Crime and justice*, Vol. 12, pp. 375-437. Chicago: University of Chicago Press.

- (31) Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W., & Farrington, D. P. (1991) Initiation, escalation, and desistance in juvenile offending and their correlates. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 82(1): 36-82
- (32) Laub, J. H. & Sampson, R. J. (2001) 'Understanding desistance from crime', *Crime and Justice: A Review of Research*, Vol. 28, pp. 1-70.
- (33) Laub, J. H., & Sampson, R. J. (1993) "Turning Points in the Life Course: Why Change Matters to the Study of Crime." *Criminology*, Vol. 31 pp. 301-25.
- (34) Laub, J. H., Nagin, D. S., & Sampson, R. J. (1998) Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process. *American Sociological Review*, Vol. 63, pp. 225–238.
- (35) LeBel, T. P., Burnett, R., Maruna, S. & Bushway, S. (2008) 'The "Chicken and Egg" of Subjective and Social Factors in Desistance From Crime'. *European Journal of Criminology*, 5(2): 131–59
- (36) Meisenhelder, T. (1977) An explanatory study of exiting from criminal careers. *Criminology*, 15(3): 319–334.
- (37) McNeill, F. (2006) A Desistance Paradigm for Offender Management. *Criminology and Criminal Justice*. 6, 39-62.
- (38) Maruna, S., LeBel, T., Naples, M. & Mitchell, N. (2009) 'Looking-glass identity transformation: Pygmalion and Golem in the rehabilitation process' in B. Veysey, J. Christian & D. J. Martinez (Eds.) *How Offenders Transform Their Lives*. Cullompton: Willan Publishing.
- (39) Maruna, S. & Farrall, S. (2004) Desistance from Crime: A Theoretical Reformulation, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 43.
- (40) Maruna, S., LeBel, T. P., & Lanier, C. (2003) Generativity behind bars: Some "redemptive truth" about prison society. In E. de St. Aubin, D. McAdams, & T. Kim (Eds.), *The generative society: Caring for future generations* (pp. 131-151). Washington, DC: American Psychological Association.
- (41) Maruna, S. (2001) *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington, DC: American Psychological Association
- (42) Maruna, S. & LeBel, T. (2010) "The Desistance Paradigm in Correctional Practice: From Programs to Lives" in McNeill, F. Raynor, P., & Trotter, C. (Eds.) *Offender Supervision: New Directions in Theory, Research and Practice*. Cullompton, UK: Willan.
- (43) Maruna, S. (2010) *Understanding Desistance from Crime*. Ministry of Justice, National Offender Management Services
- (44) Markus, H., & Nurius, P. (1986) Possible selves. *American Psychologist*, 41(90): 954-969
- (45) Moffitt, T. (1993) 'Life-Course Persistent' and 'Adolescent-Limited' Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, *Psychological Review*, Vol. 100 pp. 674–701.
- (46) Patterson, G. R., & Yoerger, K. (1993) Developmental models for delinquent behavior. In: S. Hodgins (Ed.), *Mental disorder and crime* (pp.140–172). Newbury Park, CA: Sage.
- (47) Paternoster, R., & Bushway, S. (2009) Desistance and the 'feared self': Toward an identity theory of criminal desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 99(4): 1103–1156.
- (48) Petrich, D. M. (2015) *Narrating Stories of Desistance: Pathways to and from Criminality in the Lives of Prolific Male Offenders*. Simon Fraser University
- (49) Rutter, M. (1988) "Longitudinal Data in the Study of Causal Processes: Some Uses and Some Pitfalls." In: *Studies of Psychosocial Risk: The Power of Longitudinal Data*, edited by Michael Rutter. Cambridge: Cambridge University Press.
- (50) Rocque, M. (2015) The lost concept: The (re) emerging link between maturation and desistance from crime. *Criminology & Criminal Justice*, 15(3): 340-360.

- (51) Rocque, M., Posick, C., & Paternoster, R. (2016) Identities through time: An exploration of identity change as a cause of desistance. *Justice Quarterly*, 33(1): 45-72.
- (52) Sampson, R., & Laub, J. (2005) A life-course view of the development of crime. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602, 12-45.
- (53) Sampson, R. J. & Laub, J. H. (1993) *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- (54) Sommers, I., Baskin, D. R. & Fagan, J. (1994) Getting Out of The Life: Crime Desistance by Female Street Offenders, *Deviant Behavior*, 15(2): 125–49.
- (55) Shover, N. & Thompson, C. (1992) Age, Differential Expectations And Crime Desistance, *Criminology*, 30(1): 89–104.
- (56) Shover, N. (1996) *Great Pretenders*, Oxford University Press, Oxford
- (57) Stall, R., & Biernacki, P. (1986) "Spontaneous Remission from the Problematic Use of Substances: An Inductive Model Derived from a Comparative Analysis of the Alcohol, Opiate, Tobacco, and Food/Obesity Literatures." *International Journal of the Addictions*, Vol. 21 pp. 1-23
- (58) Shover, N. (1996) *Great Pretenders*, Oxford University Press, Oxford
- (59) Shover, N. (1983) The Later Stages of Ordinary Property Offender Careers, *Social Problems*, 31(2): 208–218.
- (60) Tremblay, R. E. (1994) "Desistance from Crime: Towards a Life-Course Perspective." Discussant Paper presented at the International Society for the Study of Behavioral Development, Amsterdam, June 28-July 2.
- (61) Uggen, C., & Piliavin, I. (1998) Asymmetrical causation and criminal desistance. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 88(4): 1399– 1422.
- (62) Warr, M. (2002) *Companions in Crime*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- (63) Warr, M. (1998) Life-Course Transitions and Desistance From Crime, *Criminology*, 36(2): 183–215.
- (64) Weitekamp, E. G. M., & Kerner, H. J. (1994) "Epilogue: Workshop and Plenary Discussions, and Future Directions." In: *Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior*, edited by Elmar G. M. Weitekamp & Hans-Jurgen Kerner. Dordrecht: Kluwer Academic.

DESISTANCE FROM CRIME - concept, factors and theoretical basis -

Criminological theory for a long time was oriented only to the study of the causes or the etiology of the criminal behavior of the offender. For the last two decades, the attention of the scientific public is increasingly preoccupied with the interest in studying the process of desistance from crime. Although researchers have not yet reached a consensus on how to define this process and a single theoretical framework, in many studies it has been described as a process of permanently stopping criminal punishments or delinquent behavior. The process of desistance from crime is an important component of the offender's criminal career and at the same time the least explored process. In this paper, the author devotes special attention to illuminating the process desistance from crime, pointing to the factors that can initiate and sustain this process. Analyzing available literatures, the author points out that the process of desistance is a complex and time-consuming process that is influenced by many factors, among which the factors of aging and maturation, factors that derive from the social context and the social role of an individual, but also require changes in the level of personality and identity.

KEYWORDS: *desistance from crime / aging and maturation / structural factors / individual factors*